

Eponímia mèdica catalana. Els epònims de Miquel Bernades i Claris. El gènere *Clarisia* i la *Clarisia volubilis*

Elena Guardiola, Josep-Eladi Baños

Departament de Ciències Experimentals i de la Salut. Facultat de Ciències de la Salut i de la Vida. Universitat Pompeu Fabra. Barcelona.

Els epònims

“Gènere *Clarisia*. Gènere botànic de plantes amb flors que pertany a la família de les *Moraceae*, descrit pels botànics Hipólito Ruiz i José Antonio Pavón, qui batejaren aquestes plantes amb aquest nom en honor de Miquel Bernades i Claris¹”.

“*Clarisia volubilis*. Planta descrita pel botànic Pere Abat i Mestre, qui la batejà amb aquest nom en honor de Miquel Bernades i Claris²”.

Miquel Bernades i Claris, l'home

Miquel Bernades i Claris (segons l'ortografia de l'època, Miquel Barnades i Claris) va néixer el 1750 a Puigcerdà, com el seu pare Miquel Bernades i Mainader³. Seguint la seva trajectòria, estudià medicina, ingressant l'any 1768 a l'Escola de Medicina de Montpeller, on es llicencià i doctorà el juny i l'agost, respectivament, de 1771^{4,5}. Fou deixeble d'Antoine Gouan, metge, botànic i ictiòleg, introductor del mètode linneà a França.

Com el seu pare, també es dedicà a la botànica. El 1793, ja a Madrid, succeí Antoni Palau i Verdera com a segon catedràtic del Real Jardín Botánico de Madrid^{4,6,7}. Bernades i Claris formà així part de la que s'ha anomenat “segona generació de l'escola catalana a Madrid”. Bernades –junt amb Gómez Ortega– fou cessat del càrrec poc abans de la seva mort, tal com explica Cavanilles (que els substituïx i és nomenat catedràtic i director del jardí botànic de Madrid) el 18 d'agost de 1801 en una carta dirigida a José Celestino Mutis, instal·lat ja en aquella època a Amèrica: “Tal vez sabrá Vm. ya la novedad y regeneracion hecha en este Establecimiento botanico. El Rey ha retirado de él a Ortega y a Barnades con el Sub-Director de La Torre, y ha tenido á bien nombrarme à mi por Gefey Subdelegado del Ministro de Estado, confiandome al mismo tiempo la enseñanza publica de esta ciencia. No hay duda que la

comision es harto difícil y trabajosa; pero he querido sacrificarme en beneficio de la nacion⁸”.

Estudià la flora del País Valencià i de Múrcia⁹. Les herboritzacions més destacades corresponen a les que va fer en un viatge per la meitat oriental de la península ibèrica entre el maig i el juny de 1785. En aquest viatge, sortí de Madrid i anà a Tobarra, Aranjuez, Albacete, Cieza, Múrcia i Cartagena per dirigir-se després a Guardamar, la costa d'Alacant, la serra de Mariola, Elx, Oriola, Múrcia i Jumilla. Recollí 310 plantes, les anotacions de les quals plasmarà en un manuscrit que es conserva al Archivo del Real Jardín Botánico de Madrid, que li serví per a accedir a la plaça de segon catedràtic d'aquell jardí^{4,10} (“Había hecho un viaje en 1785 por Valencia y Murcia con el objeto de estudiar aquella vegetación, dando cuenta de los resultados en un manuscrito que se conserva en el mismo Jardín; trabajo que se tomó en cuenta para ser colocado su autor en el establecimiento sin previa oposicion, y en él subsistió hasta el año 1801¹¹”).

El seu pare morí el 1771, deixant sense publicar un llibre sobre les morts aparents, que ell feu publicar¹²: “Instrucción sobre lo arriesgado que es en ciertos casos enterrar á las personas sin constatar su muerte por otras señales mas que las vulgares; y sobre los medios mas convenientes para que vuelvan en si los anegados, ahogados con lazo, sofocados por humo de carbon, vaho de vino, vapor de pozos, ú otro semejante, pasmados de frio, tocados del rayo, y las criaturas que nacen amortecidas¹³ (Figura 1).

Continuà l'obra *Specimen Florae Hispanicae* que havia començat el seu pare i que ell millorà i augmentà considerablement tot i que deixà també inacabada^{4,9}. Quan va morir, aquesta obra passà a mans del també botànic Mariano de Lagasca, qui també l'amplià i completà amb diversos índexs. El 1829, Salvà, llibreter, n'anuncià la venda a Londres (amb el nom *Herbarium pictum hispanicum*), en sis volums, del que Lagasca presentava com *La Flora Española de Barnades*. Després de passar per varies mans, finalment Marià de la Pau Graells, el 1863, l'adquirí per al Museo de Ciencias y del Jardín de Madrid. Aquesta obra es conserva a l'arxiu del Real Jardín Botánico^{10,11,14}.

Per altra banda, l'herbari format pels Bernades passà primer a les mans d'un altre il·lustre botànic, J. A. Pavón, qui vengué plec a diferents botànics i també a la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, que es conserven

Correspondència: Dra. Elena Guardiola
Barcelona
Tel. 93 495 67 24
Fax 93 495 68 75
Adreça electrònica: elena.guardiola@bayer.com

FIGURA 1. Portada de l'obra de Miquel Bernades i Mainader que fou publicada pòstumament pel seu fill l'any 1775¹³

actualment, com a Herbari Bernades, a l'Institut Botànic de Barcelona¹⁰.

Bernades i Claris desenvolupà una intensa activitat com a metge, lligada també a la docència ("Siguen las Oposiciones á la Catedra del Real Estudio de Medicina practica. Leerá el Sr. D. Antonio Dio./../so Torrecilla, y le arguirán los Señores D. Miguel Barnades, y D. Santiago Garcia", explicava el *Diario de Madrid* el novembre de 1796¹⁵) i a molt diverses activitats. N'hi ha prou amb fer un cop d'ull al *Catálogo de los Fondos Manuscritos del S. XVIII de la Real Academia Nacional de Medicina*¹⁶ per adonar-se, en revisar els títols dels documents i cartes que hi ha a la Real Academia, que devia dedicar-se a moltes i molt diverses tasques. Així, trobem referències d'enviaments de publicacions mèdiques, dictàmens, informes de censura i documents informant sobre plagues, sobre places vacants o sobre nous nomenaments així com abundant correspondència relacionada amb activitats acadèmiques.

Va morir a Madrid el 1801.

Els epònims. El gènere *Clarisia* i la *Clarisia volubilis*

Els botànics Hipólito Ruiz (Figura 2) i José Antonio Pavón van descriure per primera vegada un gran nombre de plantes i de gèneres nous, que batejaren, en moltes ocasions, amb noms que honoraven distingits científics, metges, botànics o personalitats. És així que batejaren en honor de Miquel Bernades i Claris el gènere *Clarisia*

FIGURA 2. Retrat del botànic Hipólito Ruiz qui, juntament amb José A. Pavón, donà el nom al gènere *Clarisia*, en honor a Miquel Bernades i Claris

(*Clarisia* Ruiz & Pav), un gènere de plantes amb flors que pertany a la família de les *Moraceae*¹ (val la pena recordar que el botànic José Celestino Mutis havia batejat un gènere nou amb el nom *Barnadesia* en honor del seu pare, Miquel Bernades i Mainader, tal com explicàvem en un article anterior d'aquesta mateixa sèrie³).

Com en el cas d'altres metges que van homenatjar donant el seu nom a un gènere de plantes, H. Ruiz i J. A. Pavón, en deixaren constància el 1794 en la seva obra *Florae peruvianae, et chilensis prodromus*¹. En aquesta obra descriuen el gènere *Clarisia* i deixen ben clar el perquè d'aquesta denominació, estretament lligada a Miquel Bernades pare: "Género dedicado al Dr. D. Miguel Barnades y Cláris, que ordena, aumenta, ilustra y previene para la prensa la Historia que escribió su ilustre Padre, de las Plantas españolas nuevas y raras, acompañada de unas 120 Láminas" (Figura 3). Il·lustren aquest gènere amb un dibuix detallat de les principals característiques (Figura 4).

Aquest que acabem de veure no va ser, però, l'únic gènere dedicat a M. Barnades i Claris. El seu nom el trobem també en altres plantes. El 1792, un altre botànic, Pere Abat ("correspondiente del Real Jardín Botánico de Madrid, y socio Botánico") n'hi havia dedicat ja una, la *Clarisia volubilis*².

Pere Abat i Mestre¹⁷, apotecari i botànic nascut a Igualada el 1748, fou catedràtic i director del jardí botànic de la *Real Sociedad Médica* de Sevilla des de 1786 fins la seva mort el 1800. Fou Abat un dels primers botànics que seguí i defensà a Espanya el sistema linneà. Arribà a Sevilla el 1786, per prendre possessió de la plaça de Socio Botánico de la Regia Sociedad, fent-se càrrec immediatament de la direcció del jardí i, com a catedràtic, del curs de botànica. Amb Abat, el jardí de Sevilla assolí l'alt nivell d'altres institucions botàniques de l'època: instaurà el sistema de clas-

sificació de Linné, va incrementar notablement l'herbari, publicà nombrosos treballs i va mantenir una fluïda comunicació científica amb intercanvi de correspondència i amb actes públics de difusió i ensenyament de la botànica.

La descripció primera de la *Clarisia* la trobem a les *Memorias Academicas de la Real Sociedad de Medicina* de 1792² on s'inclou un capítol amb el títol: "Disertacion botanica; de la verdadera descripcion de una planta conocida nuevamente con el nombre de *Clarisia volubilis*". El relator de la dissertació comença explicant: "Las descripciones exactas de las plantas son absolutamente necesarias para el verdadero conocimiento de ellas; y los caracteres tomados de sus partes son el medio para distinguirlas

bien: por estas razones se propone el Sr. Abát describir con toda puntualidad el vegetal, á que ha dado el nombre ya expresado, por los motivos que despues se dirán" (Figura 5). Segueix amb una explicació històrica, feta per Abat en la seva presentació, sobre mencions prèvies a plantes que podien correspondre a aquesta mateixa planta però afegeix arguments per demostrar que la que ell presenta és diferent. Segueix el relator: "Despues de haver expuesto el Sr. Abát quanto ha podido indagar relativamente a la planta que presentó viva, hace de ella una descripcion exacta, y la coloca en la clase, orden, genero y especie que le corresponde según el sistema sexual de Lineo". Aquesta descripció, molt àmplia, la divideix en diversos apartats (*caracteres genericos, descripcion, observacion, propiedades i virtudes*) i, per acabar, escriu un apartat de conclusions en què, després de discutir la seva troballa en comparació amb dades de Linné i de Jussieu, conclou que "Siendo pues tan distintos muchos de los caracteres de las partes de la fructificacion de nuestra planta, se debe determinar precisamente por genero nuevo, según los preceptos del citado Lineo". A partir d'aquí, analitza els possibles noms d'aquest nou gènere basant-se en diferents consideracions lingüístiques i en noms donats per altres autors, que no el convençen. Acaba, per això, prenent les següents decisions (diu el relator): "juzga el A. por despreciable el tal nombre, y pasa á denominar su planta con otra expresion, fundado en motivos poderosos, que la hagan subsistente, sin que

FIGURA 3. Pàgina 128 de l'obra d'H. Ruiz i J. A. Pavón *Florae peruvianae, et chilensis prodromus* (1794) on es descriu per primera vegada el gènere *Clarisia*, dedicat a M. Bernades i Claris¹

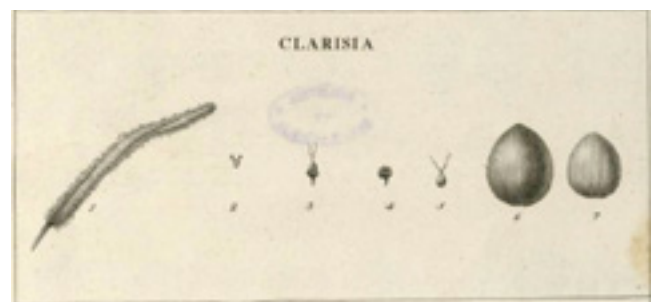

FIGURA 4. Il·lustracions del gènere *Clarisia* incloses a *Florae peruvianae, et chilensis prodromus* (1794)¹

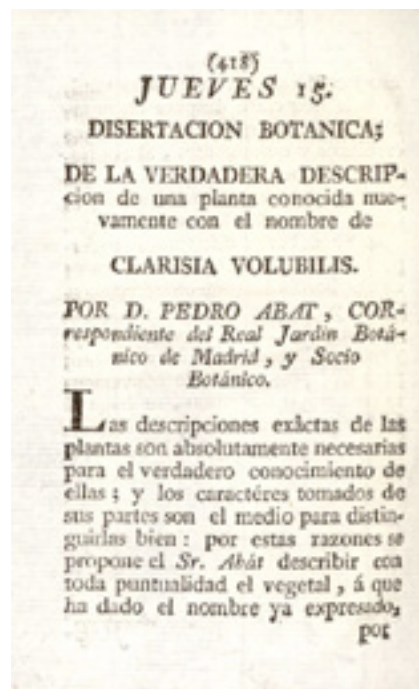

FIGURA 5. Primera pàgina de *Disertacion botanica; de la verdadera descripcion de una planta conocida nuevamente con el nombre de Clarisia volubilis*, on es relata la dissertació de P. Abat (1792)²

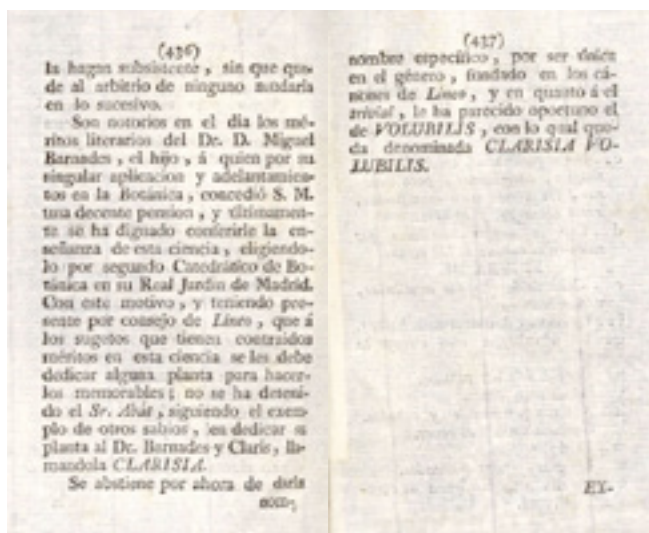

FIGURA 6. Pàgines de *Disertacion botanica; de la verdadera descripcion de una planta conocida nuevamente con el nombre de Clarisia volubilis*, on P. Abat explica els motius pels quals dóna aquest nom a la planta que ha descrit per primera vegada²

FIGURA 7. Làmina que il·lustra *Clarisia volubilis*, a *Disertacion botanica*, junt amb les explicacions dels dibuixos²

quede al arbitrio de ninguno mudarla en lo sucesivo". Li donarà el nom de *Clarisia* perquè (Figura 6): "Son notorios en el dia los méritos literarios del Dr. D. Miguel Barnades, el hijo, á quien por su singular aplicacion y adelantamientos en la Botánica, concedió S. M. una decente pension, y últimamente se ha dignado conferirle la enseñanza de esta ciencia, eligiendolo por segundo Catedrático de Botánica en su Real Jardin de Madrid". I segueix: "Con este motivo, y teniendo presente por consejo de Lineo, que á los sujetos que tienen contraidos méritos en esta ciencia se les debe dedicar alguna planta para hacerlos memorables; no se ha detenido el Sr. Abát, siguiendo el exemplo

de otros sabios, en dedicar su planta al Dr. Barnades y Claris, llamandola *CLARISIA*". Acaba dient: "Se abstiene por ahora de darla nombre específico, por ser única en el genero, fundado en los cánones de Lineo, y en quanto á el trivial, le ha parecido oportuno el de *VOLUBILIS*, con lo qual queda denominada *CLARISIA VOLUBILIS*"². Per il·lustrar-ho, inclou una magnífica làmina amb tres figures ("En Sevilla, J. B. Amat, lo Grabó"), amb tots els detalls, amb un text explicatiu que les complementa (Figura 7). La *Clarisia volubilis* es coneix també com *Anredera vesicaria* (Lam.) C. F. Gaertn.

Es pot consultar una àmplia informació sobre les diferents *Clarisia* (entre les quals, *Clarisia Ruiz & Pav* i *Clarisia Abat*) a *The International Plant Names Index*¹⁸.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Ruiz H, Pavón J. *Florae peruvianae, et chilensis prodromus, sive novorum generum plantarum peruvianarum, et chilensium descriptiones, et icones*. Descripciones y láminas de los nuevos géneros de plantas de la flora del Perú y Chile por don Hipólito Ruiz y Don Joseph Pavón, botánicos de la expedición del Perú, y de la Real Academia Médica de Madrid. Madrid: Imprenta de Sancha; 1794. p. 128.
2. *Disertacion botanica; de la verdadera descripcion de una planta conocida nuevamente con el nombre de Clarisia volubilis*. Por D. Pedro Abat, correspondiente del Real Jardin Botánico de Madrid, y Socio Botánico. A: Real Sociedad de Medicina y demás Ciencias de Sevilla: Memorias academicas de la Real Sociedad de Medicina, y demas ciencias de Sevilla. Extracto de las obras presentadas en ella en el año de 1792. Formado por el Dr. D. Ambrosio Maria Ximenez de Lorite y Anguita. Tomo décimo. Sevilla: Felix de la Puerta; 1792. p. 418-38.
3. Guardiola E, Baños JE. Els epònims de Miquel Bernades i Mainader. El gènere *Barnadesia* i altres epònims. *Annals de Medicina*. 2014;97(1):33-8.
4. Calbet i Camarasa JM, Corbella i Corbella J. *Diccionario Biográfico de Metges Catalans*. Primer Volum. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana. Seminari Pere Mata. Universitat de Barcelona; 1981. p. 79.
5. Ibáñez N. *Estudios sobre cinc herbaris històrics de l'Institut Botànic de Barcelona*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona; 2006.
6. Guardiola E, Baños JE. Eponímia mèdica catalana. Els epònims d'Antoni Palau: el gènere *Palaua* i l'*Aloysia citrodora* Palau. *Annals de Medicina*. 2013;96(3):124-9.
7. Colmeiro M. *Bosquejo histórico y estadístico del Jardín Botánico de Madrid*. Madrid: Imprenta de T. Fortanet; 1875.
8. Gredilla AF. *Biografía de José Celestino Mutis con la relación de su viaje y estudios practicados en el Nuevo Reino de Granada*. Madrid: Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas. Madrid: Establecimiento tipográfico de Fortanet; 1911.
9. Miquel Bernades i Claris. *Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. <http://www.enciclopedia.cat/>. Accés el 2 de desembre de 2013.
10. Ibáñez N, Soriano I, Montserrat JM. L'herbari Bernades a l'Institut Botànic de Barcelona (BC). *Collectanea Botanica* (Barcelona). 2009;28:31-63.
11. Colmeiro M. *La botànica y los botánicos de la Península Hispano-Lusitana*. Estudios bibliográficos y biográficos. Madrid: Imprenta y Estereotipia de M. Rivadeneyra; 1858. p. 173.
12. Hernández Morejón A. *Historia bibliográfica de la medicina española*. Tomo 7. (Obra pòstuma). Madrid; 1852. p. 303-5.
13. Barnades A. *Instruccion sobre lo arriesgado que es, en ciertos casos, enterrar a las personas, sin constar su muerte por otras señales mas*

- que las vulgares; y sobre los medios mas convenientes para que buelvan en sí los anegados, ahogados con lazo, sofocados por humo de carbon, vaho de vino, vapor de pozos, ù otro semejante; pasmados de frio, tocados del rayo, y las criaturas que nacen amortecidas. Madrid: Imprenta de D. Antonio de Sancha; 1775.
14. Nomdedeu Rull A. Los *Principios de botánica* (1767) de Miguel Barnades i Mainader y la creación de léxico botánico en español. *Quaderns de Filologia. Estudis Lingüístics*. 2012;17:225-42.
 15. Noticias particulares de Madrid. *Diario de Madrid*. 1796, 18 de noviembre;(333):1361.
 16. Catálogo de los Fondos Manuscritos del S. XVIII de la Real Academia Nacional de Medicina. Madrid: Real Academia Nacional de Medicina; 1996.
 17. Pere Abat i Mestre. *Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. <http://www.enciclopedia.cat/>. Accés el 16 de desembre de 2013.
 18. Clarisia. The International Plant Names Index. Disponible a: <http://www.ipni.org/>. Accés el 16 de desembre de 2013.